

Блаже КОНЕСКИ

ОХРИДСКАТА КНИЖОВНА ШКОЛА

Уште од времето на Јозеф Добровски прашањето за почетоците на словенската писменост останува едно од централните прашања на словенската филологија. Со трудот на многубројни научници-слависти разјаснети се веќе ред битни моменти во врска со дејноста на Кирила и Методија, која уроди со таков резултат како што е создавањето на првиот литературен словенски јазик. Поодамна е изјаснето, на пример, прашањето за народната основа на старословенскиот јазик: „Панонската“ теорија за неговото потекло е конечно отфрлена, а се установи дека, вон од секакво сомнение, старословенскиот јазик е заснован врз јужномакедонскиот говор. Денеска е јасно определен и карактерот на тој јазик имено како на јазик литературен, кој во текот на времето придобил одредена нормираност, се употребувал како таков меѓу Словените на опширна територија, па како и секој јазик литературен, обработен, не бидува да се идентификува наполно со својата народна основа. Ако и не во сите подробности, но во битното, можеме да сметаме дека е решено и прашањето за опсегот на книжовно – преводачката дејност на самите солунски браќа и нивните непосредни ученици. Дадена е оценка за квалитетот на нивниот превод, во кој е изразена не само теолошко-филозофска ерудиција, не само филолошка подготовка, ами и едно живо чувство за стилските и емоционалните можности на словенскиот јазик кој допрва требало да се утврдува како литературен. Во поново време сè повеќе интерес побудуваат проблемите сврзани со односот на кирилометодиевскиот превод спрема различните грчки редакции на Светото Писмо, како и проблемите сврзани со натамошната судбина на тој превод, кој во текот на времето подлегнувал било на частична било и на поосновна ревизија во извесни словенски црковни средини. И во овој поглед е направен виден чекор напред.

Но иако е извршена огромна работа во изучувањето на најстарата словенска писменост, иако се постигнати и многу значајни резултати во тоа изучување, сè уште ред прашања остануваат отворени, па се случува и така да бидат оспорувани, со повеќе или помалку право, и некои од заклучоците што можеа да се чинат дефинитивни. Ништо чудно нема во тоа, кога се знае дека нашиот интерес е

многу разностран, за да може да се задржи во рамките обележени од оние и инаку скудни изворни податоци што нè информираат за споменатата епоха.

Ќе се задржиме само на еден пример на такво ревидирање на веќе скоро општо примени заклучоци, и не случајно токму на него, зашто тој пример нè приближува направо кои нашата тема.

Денеска е веќе општо место во учебниците по старословенскиот јазик дека од двете словенски азбуки – глаголицата е постарата, дека е таа азбуката составена од Константина-Кирила. Не поставувајќи го под сомнение тоа дека Кирил е создател на глаголицата, бугарскиот литературен историчар Емил Георгиев се обиде во неколку свои работи да докаже дека сепак кирилицата е постара од глаголицата и дека таа се употребувала во бугарската држава значително пред да биде составена глаголицата во врска со Панонската мисија на Кирила и Методија¹. Создавањето на кирилицата Георгиев го замислува како еден процес на постепено приспособување на грчкото писмо за потребите на словенската писменост, т.е. тој го претполага и во овој случај патот на создавањето на една азбука што ни е претставен во развојот на писмото скоро кај сите европски народи. Живеејќи во непосреден контакт со Грците па и во границите на една држава, Словените го усвојувале грчкото писмо и почнувале да се служат со него за бележење на својата реч. Ништо чудно нема навистина во една ваква претпоставка. Впрочем таа се посведочува и со директното сведоштво на монах Храбар, кој во својата апологија соопштува дека Словените, примајќи го христијанството, се служеле „многу години“ со латински и грчки букви, сè дури Константин Филозоф не им создал азбука.

На една сосем аналогна состојба кај нас ние можеме да укажеме и во ново време. Уште длабоко во 19 век, особено во Јужна Македонија, каде што кирилицата беше заборавена, имаме пишување на народен македонски јазик со грчка азбука. Цела една мала книжнина ни е останата оттогаш, фиксирана со таа азбука; па знаеме, да го истакнеме само најјаркиот факт, дека и зборникот на браќата Миладиновци бил првобитно пишувач со грчко писмо.

Да примиме слично нешто и за 9 век, особено кога располагаме со искажувањето на Храбар, е работа сосем разбирлива. Некаква словенска писменост, секако скромна по размери, предавана со помошта на грчкото писмо, суштествувала, значи, и во времето пред Кирила и Методија. Очевиден факт е и тоа дека кирилицата е произлезена од грчкото уставно писмо, со негово приспособување за целите на обележување на словенскиот изговор.

Меѓутоа, Георгиев оди и подалеку, кога тврди дека кирилицата била и како осмислен азбучен систем установена пред да се создаде глаголицата, што значи дека во неа биле изработени и посебните нацрти за обележување на специфично словенските гласови, што ги нема во грчкиот јазик. Георгиев се труди да докаже дека обратно на она што се смета досега за вистинито, составот на кирилицата

¹ Е. Георгиев, Началото на славјанската писменост в България, 1942; Славянская письменность до Кирилла и Мефодия, 1952; Създаването на Преславската и Охридската книжовни школи в средновековна България, Годишник на Софийския университет, Филологически факултет, I 1, 1955.

извршил влијание врз онаа азбука што ја создал Кирил, т.е. врз глаголицата. Знаците кои се сосем блиски во двете словенски азбуки тој ги смета за пренесени од кирилицата во глаголицата.

Ова домислување, а тоа ја содржи јатката на тезата на Георгиев, навистина тешко може да биде примено. Тоа би значело да допуштаме дека веќе пред Кирила некој човек или некоја група луѓе во Бугарија постигнале да создадат една азбука превосходно фонетски осмислена, користејќи за обележување на извесни словенски гласови и букви преземани од некои источни азбуки. Но извршувањето на еден таков потфат, ни малку лесен, би претполагало навистина повисок степен на културниот развој на Словените во бугарската држава, отколку што можеме да допуштиме за првата половина на 9 век, кога сè уште процесот на словенизирањето во неа не е завршен, ниту е христијанството официјално примена вера. А едно установавање на одреден азбучен систем само по пат на постепено приспособување на туѓа азбука, така да речеме како сосем само по себе, едно такво установавање без конечна свесна интервенција – тешко може да се замисли. Но кој бил тој во бугарската држава во споменатото време што ќе поткрепел еден таков потфат, што ќе го овозможел тоа конечно утврдување на кирилицата како целосен азбучен систем? И ако тоа можело да стане, зар еден таков настан, кој повлијал – како што мисли Георгиев – дури и на создателот на глаголицата, на Кирила, – ќе останел сосем незабележан, без никаков одглас во современи извори? Черноризец Храбар, кој споменува дури за тоа дека Словените, уште непокрстени, се служеле со рески и црти а попосле со грчко и латинско писмо, – ништо не знае за едно такво установавање на словенската азбука пред Кирила. Тешко да имало во тогашната бугарска држава луѓе со такво умење и со таков авторитет што да можат да ја установаат конечно првата словенска азбука. Самиот Георгиев во најновата своја работа посветена на ова прашање го истакнува познатиот факт дека кнез Борис, по покрстувањето на Бугарите во 865 година, се обраќал на различни страни, дури и до Лудвика Немски, да му се пратат способни учители на христијанската вера. „За копнежот на Бориса, да има образовани луѓе Словени – проповедници и учители – вели Георгиев – сведочи изрично опширното житие на Климента²⁴. Меѓутоа, нели поставуваат овие факти и едно прашање во ваков вид: веројатно ли е, при една таква културна состојба во времето на покрстувањето, при такво немање на свои истакнати црковни и културни дејци, веќе пред тоа време да се устрои една навистина длабоко обмислена фонетска азбука во Бугарија? Одговорот ќе биде секако најблизок до вистината, ако биде негативен.

И така, како податоците од историските извори со кои располагаме, така и извесни разлози од родот на поопшти логички заклучувања, – нè нагонат да го задржиме, и по најновата ревизија на ова прашање од страна на Е. Георгиев, – општоусвоениот поглед дека глаголицата е првата установена словенска азбука, во сè пригодена кон бележењето на словенската реч, и дека кирилицата малку подоцна била конечно оформена како таков целосен азбучен систем. Тоа конечно установавање на кирилицата не минало без едно решително влијание од страна на глаголицата. Како што е познато, двете азбуки внатрешно претставуваат еден

² Създаването ... с. 67.

систем, тие се генетички сврзани – во таква смисла што азбуката на Константина-Кирила оставила свој отпечаток и врз конечниот склоп на кирилицата. Сè што се употребувало пред тоа во писменоста на бугарските и македонските Словени се сведуваало, значи, на извесно приспособување на грчкото писмо, без „устројство“, без да се достигнал последниот степен – азбуката да стане во сè определен израз на гласовниот состав на јазикот. Ако сакаме и овде да се послужиме со аналогјата со која веќе еднаш се послуживме – можеме да потсетиме на фактот дека и во ново време, и тоа „многу години“, како што би се изразил монах Храбар, се употребуваше во некои наши краишта грчката азбука, без да биде таа конечно устроена спрема гласовниот состав на јазикот, ами на пример со „сигма“ се означуваше и *с* и *ш*, со „зета“ и *з* и *ж*. Нема да згрешиме, ако не претположиме и за 9 век ништо особено повеќе од ова, сè до времето кога кирилицата го добива својот завршен вид, но веќе под влијание на глаголицата.

Но ние би направиле од друга страна грешка, ако не ја согледаме важноста на употребата на грчкото писмо во еден период што ѝ претходел на дејноста на Кирила и Методија, па сè до времето кога преку нивните ученици се затврдува нивното дело во Македонија и Бугарија, а тоа значи до последното десетилетие на 9 век. Во што е таа важност? Неа можеме да ја согледаме во целиот опсег, ако се потсетиме на така брзата победа на кирилицата во Бугарија, па и на дефинитивната нејзина победа во Македонија. Несомнено дека веќе создадениот навик да се пишува со грчка азбука имал решителна улога во тоа што глаголицата останала истисната, а се наложила кирилицата како писмо копирано во својот добар дел спрема грчката азбука. Заслугата на споменатите работи на Е. Георгиев, иако основната нивна теза не е приемлива, се состои сепак во тоа што во нив особено се подвлекува важноста на употребата на грчкото писмо меѓу Словените во бугарската држава.

И уште ова тврдење на Е. Георгиев заслужува посебно внимание. Тој настојува врз тоа дека Преславската книжовна школа, т.е. со други зборови, книжовната работа во центарот на бугарската држава, била утемелена не допрва со идејето на учениците на Кирила и Методија од Моравија, по Методиевата смрт во 885 год., како што обично се мисли, ами пред тоа идеје. Така Јоан Егзарх почнал да пишува пред тоа време, без да произлегува од школата на Кирила и Методија. Тој, како што истакнува Е. Георгиев³ – „само чул“ за книжовното дело на Кирила и Методија. „Оние шеесет (книги) ги беше превел веќе Методиј, како што чув...“ – вели Јоан Егзарх во прологот кон преводот на богословието на Јоан Дамаскин. Исто така Е. Георгиев го привлекува во прилог на тврдењето за тоа дека основите на Преславската книжовна школа се поставени пред 886 година и фактот, што кога – според житието на Методија – по позив од византискиот император, Методиј дошол со некои свои ученици во Цариград, императорот „задржал од учениците негови еден поп и ѓакон со книги“. Георгиев се домислува дека овие биле задржани, за да бидат испратени во Бугарија кај кнез Бориса, кој како што знаеме се обраќал на различни страни барајќи луѓе подготвени да го шират христијанството во неговата држава. Георгиев дури претполага дека едниот од задржаните Методиеви ученици можел да биде познатиот Константин Преслав-

³ Създаването... с. 36.

ски, авторот на Азбучната молитва. Се разбира, ова се само претпоставки, на кои не може сепак да им се откаже веројатноста; но како и да било во однос на под-робностите, останува сосем приемлива основната мисла: за зародувањето на Пре-славската книжевна школа веќе пред изгонувањето на учениците на словенските браќа од Моравија.

Самото идеење на изгонетите ученици на Кирила и Методија во Борисовата држава претставува настан од голема важност за словенската писменост кај Јужните Словени. Тие го пренесоа меѓу нив книжовното дело на солунските браќа и на нивната школа, а освен тоа самите беа високо образовани книжевни работ-ници и способни организатори, и како такви оставија видна трага во развитокот на црковниот и книжовниот живот во Бугарија и Македонија. Но пренесувањето и восприемањето на книжовното наследство на Кирила и Методија постави и едно прашање пред бугарските управници не така лесно за решавање, и од необично голема важност како во културна така и во општодржавна смисла: прашањето за избор на азбуката. Тоа се поставуваше во ваков вид: дали да се усвои глаголицата, како своеобразно словенско писмо, или пак да се прими како официјално едно друго писмо, друга азбука, блиска до грчката, произлезена, од самата долгого-дишна употреба на грчкото писмо меѓу Словените, сега со потребното конечно „устројство“?

Некако без многу замислување се има создадено едно уверение, искажу-вано и во учебници по старословенски јазик, дека потиснувањето на глаголицата од страна на кирилицата е извршено спонтано, без потреси, и дека тоа е логичен резултат од фактот што кирилицата била појасна азбука, полесна за усвојување. Но нели се работи овде за една обична предрасуда? По сè искажува дека е прав Николај Дурново кога вели: „Мислењето за поголемата несмасност и сложеност на глаголицата е основано на тоа, што нацртите на глаголицата се сосем различни од оние нацрти на кои ние сме свикнале⁴“. Во најново време се даваат необично позитивни оценки за калиграфските достоинства на глаголицата. Сето тоа говори против споменатото уверение, дека кирилицата надвладала по еден спонтан начин поради своето поголемо совршенство.

Всушност тоа надвладување на кирилицата се должи на одредени исто-риски околности и не станало, како што ќе видиме сега, и без одредена државна интервенција. „Решението на прашањето за официјалното бугарско писмо не минало без борба“ – вели Е. Георгиев⁵. Дека ваквите прашања скоро секогаш пре-дизвикуваат извесни натезања и дури потреси, и дека се сврзуваат и со ред други настроенија и намери, не останувајќи само тесно ограничени на планот на пис-меноста, „нам може да ни биде доволно јасно веќе од тоа што го знаеме за азбуч-ните реформи во извесни земји и во новото време.

Па можеме ли да узнаеме нешто повеќе за атмосферата и за историските околности при кои станувал изборот на официјалното писмо во бугарската држава во последните години на 9 век?

⁴ Byzantinoslavica, III 1, 1931, с. 76.

⁵ Създаването..., с. 69 (резиме).

Уште во 1903 г. познатиот чешки славист Вацлав Вондрак си го постави прашањето – зошто Климент, најистакнатиот ученик на Кирила и Методија, не бил задржан во центарот на бугарската држава, ами се установил во Македонија. „Многу ми е веројатно – вели Вондрак – дека Климент баш поради кирилското писмо, што се заведувало во Источна Бугарија, со уклонил на запад во Македонија, каде што без сомнение господствувал и јазик, што повеќе се доближувал до наречјето uvedeno од словенските апостоли во црквословенската писменост⁶“.

Оваа мисла е сосем одредено развиена попосле од страна на рускиот славист Г. Илјински во статијата: Где, когда, кем и с какой целью глаголица была заменена „кириллицей“⁷? Излагањето на Илјински се сведува во главните точки на следното. Во старорускиот летопис „Повесть временных лет“ како и во преработката на старобугарскиот превод на „Летописец вскоре“ од Никифора, влезена во составот на руските хронографи – се чита дека од покрстувањето на Бугарите до „приложение книгъ“ минало 30 години, и од седмиот собор 77 години, а од Адама 6406. Според пресметувањето на В. Златарски споменатото „преложение“ било извршено во времето меѓу 1. IX 893 г. и 15. V 894 г. По изразот „преложение книгъ“ Златарски го разбираше преводот на Св. Писмо, „но не кирилометодиевскиот, ами оној што бил божем извршен или, подобро да се рече, завршен од учениците на Методија во Бугарија“. Тоа „преложение“ станало непосредно по стапувањето на Симеона на бугарскиот престол и било, според Златарски, санкционирано есента 893 г. на народен собор, на кој било објавено и заменувањето на грчките книги во црквата со словенски.

Илјински внесува една важна исправка во толкувањето на споменатото место од летописите кај Златарски, укажувајќи дека зборот књигъ во старословенската писменост се употребува не само со денешното значење, ами и со значењето – букви. По таков начин се заклучува дека во самиот почеток на Симеоновото владеење не бил направен некаков превод на Св. Писмо на словенски, бидејќи таков веќе постоел, ами било направено „заменување на буквите“. „Очевидно – вели Илјински, – ние имаме овде работа со хронолошката дата на воведувањето на т.н. „кирилско писмо“ на местото на глаголското⁸“.

Илјински истакнува натаму дека би било погрешно да се мисли оти учениците на Методија, кои ги донесле во Бугарија глаголските книги, „предизвикале насекаде само восторг“. Тој потсетува на оној отпор што можел да настане против глаголицата меѓу грчкиот клир во Симеоновата држава, „во рацете на кој се наоѓало тогаш не само управувањето на младата бугарска црква, но и огромниот дел на бугарските храмови“. „А бидејќи – вели тој – готови кадри на словенско духовенство, што би можеле да го заменат грчкото, во тоа време уште немало, па и не можело да има, на Симеон а не му останувало ништо друго, освен да му предложи на соборот што го свикал ваков компромис: словенскиот јазик се прогласуваше за официјален јазик како на државата, така и на црквата, но писмото требаше да остане чисто грчко во својата основа“. Илјински не заборава да го спомне и тоа дека самиот Симеон, како грчки воспитаник, можел да биде

⁶ Studie z oboru ..., 1903, с. 124.

⁷ Byzantinoslavica, III 1, 1931, с. 79–88.

⁸ Ова толкување на Илјински го прима и Е. Георгиев, сп. Создаването... с. 52.

особено приврзан кон грчкото писмо. Секако и тоа е еден важен момент но ние треба уште повеќе да укажеме на фактот дека не мала улога играл притоа и веќе создадениот навик на Словените во ооставот на Симеоновата држава, да пишуваат на свој јазик со грчко писмо. Тој навик секако морал да укаже влијание при решавањето на прашањето за официјалното писмо во бугарската држава.

Конечното устројување на кирилицата во служба на такво официјално писмо можело да се изврши лесно, кога ќе се има предвид дека веќе суштествувала една совршено устроена словенска азбука – глаголицата. „Требало само – вели Илјински – да се најде лице кое, владеејќи го со исто совршенство и грчкото и глаголското писмо, би се согласило да го земе на себе трудот на реформата на последното по образец и по мерка на првото. Најприродно било да се обрати Симеон со таква порака кон најдаровитиот, најопитниот, најенергичниот и најпросветениот ученик на Методија – кон Климента“.

Судејќи по една вест на пространото житие на Климента, каде што се вели дека Симеон го повикал Климента од Кутмичевица непосредно по своето воцарување – изгледа дека такво обраќање и му било направено на Климента, кој веројатно учествувал и на народниот собор есента 893 година.

Илјински укажува на тоа дека би се очекувало, Климент да го земе местото на главен помошник на Симеона, да биде „негова десна рака во сите негови црковни и културни иницијативи“. Но такво нешто не станало. Место да остане во Преслав, Климент бидува испратен во најдалечната покраина на бугарската држава. „Овде – вели Илјински – до самата граница на Албанија, специјално за него беше скроена величката епископија... како во Македонија да немало и други епископски катедри, побогати и познаменити. Таа околност го прави назначувањето на Климента во македонската затантеност повеќе слично на малку почетно изгнанство, отколку награда за неговата осумгодишна неуморна служба во полза на словенската просвета. Јасно, дека тој си го навлекол гневот на кнезот. А зошто?“

Одговорот на ова прашање Илјински го наоѓа во отказот на Климента да учествува во составувањето на новата азбука. По претпоставката на Илјински, истото нешто станало и со другиот виден соработник на Методија – со Наума. Како што е познато, Наум бил по идејето од Моравија задржан во манастирот Пантелејмон кај Преслав, каде што развил жива дејност. Но сега, според зборовите на Илјински – „Симеон бил принуден не само да се откаже од неговите натамошни услуги, но, како што раскажува неговото најстаро житие, го „пусти“ а, всушност го изгнал во еден од најоддалечените „мечешки агли“ на Македонија – на тукушто ослободеното учителско место на Климента“. Реформаторот на азбуката – според Илјински – Симеон го нашол во лицето на Константина Преславски. Илјински искажува и една интересна претпоставка дека попосле поради мешањето на имињата на Константина-Кирила и Константина Преславски се дошло до тоа, на новата азбука да ѝ се даде името кирилица, иако е Кирил заправо создател на глаголицата.

Така ни се претставени од Илјински перипетиите на борбата околу заменувањето на словенската азбука во крајот на 9 век. Можеби сликата што тој ја

оцртува се одликува со поподвлечени штрихи, до колку се однесува до начинот на непосредното реагирање на личностите, и до сето она што со тој начин се сврзува во конкретната животна ситуација, но дека таа слика е во битното близу до полната вистина, ни покажува поарно од сè друго натамошното становиште на Климент и Наума. Тие беа создателите на Охридската книжевна школа, што се разви во едно силно жариште на словенската писменост. Нивната школа ја пригрна глаголицата, која уште долго ќе се задржи во Македонија, а тој факт е најочевидната потврда за опозиционото становиште на самите нив спрема новата грцизирана азбука, израз на нивното неслагање во овој поглед со културната политика на Симеона⁹.

Но дали имаме и некои искажувања од Климент и Наума, односно од нивната средина, што се некаков одглас на настаните за кои зборуваме? Ни се чини дека можеме да посочиме некои такви искажувања. Во Климентовата похвала на Кирила и Методија се чита еден ваков период, во кој се кажува за словенските браќа дека одејќи и тие по апостолските стапки „и со ист дух напоени од бога, на истото слово му беа проповедници и нови апостоли, не на туѓа основа своето дело полагајќи го, но одново буквите измислувајќи ги и ги стокмија за нов јазик...“ Коментирајќи го овој текст, Вондрак¹⁰ забележува дека во него појасно одошто било каде се зборува за тоа дека словенското писмо е создадено како ново писмо – а такво писмо можела да биде само глаголицата. Меѓутоа, не се состои само во ова важноста и содржината на приведеното Климентово искажување. На фонот на сето она што станувало во бугарската држава во врска со замената на азбуката, тоа звучи и како една алузија на современите настани. Не е туку така подвлечено од Климент дека Кирил и Методиј не на туѓа основа своето дело го положиле. Имаме тука едно индиректно префрлање против оние што го прават спротивното, заведувајќи азбука заснована токму на туѓа основа, префрлање против застапниците на кирилицата¹¹.

⁹ Во врска со односите за Климент и Симеон заслужува внимание ова толкување, приведено кај И. Пастухов, Българска история I, 1942, с. 238–239, за мотивите на оставката на епископството што Климент му ја поднесол на Симеон при крајот на својот живот, но овој не ја усвоил. Опширното житие кажува дека оставката Климент ја мотивирал со тоа што поради старост не можел веќе да ја врши својата должност. „Се разбира – забележува Пастухов – дека тоа не биле вистинските мотиви – јереј, според црковниот обичај, умира на својата катедра“. Пастухов ја доведува оваа оставка во врска со тоа што Симеон почнал воени дејства во областа на Солун и Драч – „и со тоа го пренесол бојниот театар токму во епархијата на Климент. Тоа го растревожило и народот, и неговиот пастир, и тој, одзивчив кон болките и страдањата на својот народ, веројатно изразил незадоволство од „бесчинството“ на Симеон“.

За причината на пренесувањето дејноста на кирилometодиевските ученици во Македонија се искажува Е. Георгиев по следниов начин. Според него, кога тие дошле во Преслав, ја завариле таму кирилицата инаку би ја наложиле глаголицата. „Но тие веќе не биле во состојба да го сторат тоа – вели Георгиев – да ја наложат својата писменост и ете зошто не можејќи, како глаголаши, да го најдат своето место во Источна Бугарија, одат во Македонија, каде што ја распространуваат глаголската писменост“ (Началото ..., с. 44–45).

¹⁰ Посоч. дело, с. 124.

¹¹ Треба да се забележи дека меѓу старите творби посветени на Кирила и Методија единствено во оваа похвала е уште во самиот наслов истакнато дека тие ги создале словенските писмена и го превеле Новиот и Стариот Завет на словенски јазик. Ваквото подвлекување на тој

Друг пример на своеобразно реагирање на настаните во врска со замената на азбуката се чини дека дава апологијата на Черноризец Храбар. Пред да минеме на разгледувањето на Храбровото сказание во оваа светлина, ќе укажеме на домислувањето на познатиот чешки славист Милош Вајнгарт дека под псевдонимот „Храбар“ се крие заправо самиот Наум. Се разбира дека не е лесно да се докаже оваа претпоставка, но едно е сепак сосем сигурно, и тоа Вајнгарт со право го истакнува: дека идеологијата на монахот Храбар, изразена во неговото сказание, без секако сомнение укажува на неговата припадност кон Охридската книжевна школа, кон кругот на Климента¹². Основната идеја на Храбровата апологија е реагирањето против некои настојувања да се омаловажи делото на Кирила. Во епохата во која е таа пишувана, едно такво реагирање не значи само продолжување на борбата против тријазичниците, ами значи и отпор против гркофилската партија, што се домогивала до определени цели во црковниот живот во Симеоновата држава, па и се наложила во азбучното прашање. Храбар истапува од позициите на убеден глаголаш, азбуката што тој ја заштитува е создадената од Кирила глаголица, на која и самиот пишува. Аргументите против Кириловата азбука, што ги отфрла Храбар, се разбира дека потекнуваат од средината на грчкиот и гркофилскиот клир во самата Симеонова држава, против кој била управена борбата на Климента и на неговите сподвижници.

Тоа што Храбар вели дека словенските писмена уште се „постројуваат“ не може да се однесува на кирилицата, која е наполно друга азбука, ами може единствено да се сфати како доустројување, дотерување на глаголицата. (Зашто е поудобно попосле да се поправа, отколку прво да се создаде – пишува Храбар, а тоа може да укажува само на усовршувањето на веќе создаденото). Интересно е да се постави прашањето нели може да се доведе во врска оваа вест на Храбар за доустројување на Кириловото писмо со познатото место во краткото житие на Климента во кое се вели дека Климент „измислил и други појасни букви одошто ги изнајде премудриот Кирил“. Шафарик си го објаснуваше ова место така, што претположи дека тука станува збор за Климента како за составувач на кирилицата. Но ова мислење на Шафарика денеска е отфрлено, зашто со самата дејност на Климента, како создател на Охридската глаголска книжевна школа, не може да се согласува една таква претпоставка. Ако воопшто треба да му се дава некаква вера на споменатото известие по краткото житие, тоа може да се сфати само во

факт не бидува да се губи од предвид при анализата на тонот со кој е надахната похвалата. А тој тон се одликува со едно необично смело и потцртано прирамнување на заслугите на Кирила и Методија со заслугите на најистакнатите црковни дејци, изразено и во формулата „нови апостоли“. Од Панонските легенди, па преку похвалата на Кирила до оваа Климентова похвала, води восходна линија во величањето на солунските браќа. Очевидна е сè поголемата ревност на Климента да го возведе во култ споменот за Кирила и Методија. Како нивни доследен сподвижник, во издигнувањето на тој култ Климент гледа битна поткрепа на своите становништа, се разбира и на становништето по азбуката. Во врска со ова интересно е дека во службата посветена на Кирила единствено во Палаузовиот препис се содржи песнопението во кое Кирил се ослобува по ваков начин: „втори Павле и учениче Петров“ (сп. А. Теодоров-Балан, Кирил и Методиј, 1934, с. 59–60). Во другите познати преписи на службата го нема ова песнопение. Не ли се работи овде за испуштање на нешто кое на подоцнежните „редактори“ можело да им звучи претерано?

¹² Byzantinoslavica, V, 1933–34, с. 419–420.

таква смисла, што Климент во по нешто ја усвоил глаголицата¹³. Ова би било веќе сосем можно, зашто – како што видовме – за доусовршувањето на Кириловата азбука говори одредено и Храбар.

Три става на Храбровото сказание заслужуваат особено да се истакнат. Прво, тоа што Храбар кажува дека некои приговарале: зошто се 38 букви, колку што ги создал Кирил, кога може да се пишува и со помалку, „како и Грците што пишуваат со дваесет и четири“. Второ, тоа што некои приговарале: зошто се словенските букви, кога не се ни од бога создадени, ни исконски како еврејските, римските и грчките. И трето, одговорот на Храбар на последново префрлање – дека „словенските букви се посвети и почесни, зашто ги создал свет човек, а грчките Елините погани“. Не може оваа одбрана да се однесува на кирилицата, која е во најголемиот дел проста копија на грчкото уставно писмо; таа можела да биде изречена само од човек, што ја осудува и кирилицата. Од друга страна, споменатите аргументи на противниците на Кириловото писмо се очевидно премислени со цел за усвојување на едно друго писмо за Словените – тесно зависно од грчкото. Не е поставено во Храбровата апологија во центарот на вниманието негирањето и на словенскиот јазик во врска со негирањето на Кириловата азбука, иако има во неа одглас и на тоа. Се работи тука пред сè за полемика околу азбучното прашање. Тоа што противниците на Кириловото писмо велеле дека можело да се пишува и со помал број букви, како што пишуваат Грците, говори во полза на една претпоставка дека Храбровото сказание е настанато во време кога ни самата кирилица не била конечно установена како официјално писмо, ами кога се наоѓала уште во оној период на неустроеност, на употреба на самата грчка азбука за пишување по словенски. Ако е оваа претпоставка правилна, тогаш во Храбровото сказание би имале навистина еден најдиректен одглас на борбата околу восприемањето на официјалното писмо во Симеоновата држава¹⁴. Во ваков случај и поголема веројатност би добило домислувањето на Вајнгарта дека монахот Храбар не бил никој друг, ами Наум. Восприемањето на кирилицата од страна на Симеона означува извесна победа на онаа писмена традиција што се создавала, пред и помимо делото на Кирила и Методија, со приспособување на грчкото

¹³ Во опширното житие на Климента нема ни збор за некакво поправање на Кириловата азбука од страна на Климента. На таа основа обично и му се откажува веројатноста на споменатото соопштение во подоцнежното кратко житие. Не е исклучена ни оваа можност: дека Теофилакт умислено не ја презел таа вест од постарите словенски извори со кои се служел. Нему, кој во уводот на житието говори опширно и восторжено за Кирила и Методија, можело да му се чини несообразно да споменува дека Климент го „поправал“ Кирила, својот учител. За Теофилакта, како Грк што наместа и во ова житие не може да го скрие својот презрив однос спрема Словените, една ваква постапка не е немислима.

За преправање на глаголицата од страна на Климента, имено за престилизирање на аглестата во обла глаголица, зборува М. Вајнгарт во својата студија *Vulgari a Carigrad*, 1915, с. 7 и 23.

На споменатото место кај Храбра, како на вест за развојот на глаголицата, укажува Р. Нахтигал во статијата *Ne kaj pripomb k pretresu Hrabrovega spisa o azbuki Konstantina Cirila* (*Slavisticna Revija* I 1–2, 1948, с. 13), во која се приведени докази за тоа дека Храбровата апологија била пишувана со глаголица и се однесува на таа азбука.

¹⁴ В. Златарски, *История* I 2, 1927, с. 857 го поставува дејствувањето на Храбар во времето меѓу 887 и 894, т.е. во годините што му претходат на народниот собор на кој, според него, била санкционирана замената на грчките книги со словенски.

писмо кон словенската реч. Глаголицата претставувала во таа ситуација едно писмо пренесено, ново, без подолга традиција, писмо што допрва требало да фаќа корен, а тоа секако означувало нејзина битна неотпорност во борбата за налагање како официјално писмо. Меѓутоа погрешно би било да се смета дека во таа борба глаголашите претрпеле полн пораз. Илјински, како што рековме, во реформата на Симеона гледаше еден своеобразен компромис во тоа што се усвоил официјално словенскиот јазик, па отстапка на грчкиот и гркофилскиот клир му била направена во тоа што се зела азбука копирана од грчката. Но тешко може да се мисли дека изборот на јазикот доаѓал во некакво прашање. Компромис е направен, тоа е точно, но тој е направен во однос на азбуката. Него го гледаме во тоа што не е усвоено пишување со помал број букви, можеби со 24, како што според Храбра некои мислеле дека може да се пишува, ами кирилицата била устроена така што се зеле и посебни букви за специфично словенските гласови, по системот на глаголицата, па дури и некои нацрти на буквите биле создадени спрема соодветните нацрти во глаголицата. По таков начин не било пренебрегнато наследството на Кирила и Методија, не се дошло до некакво уназадување на системот на азбуката, а тоа значи дека не била напразна ни борбата на глаголашите.

Дека тие меѓутоа не го примиле споменатиот компромис, не се задоволиле со него, укажува нивната натамошна дејност во Македонија, каде што тие создаваат ново жариште на глаголската писменост. Се надеваме дека можевме да го согледаме нивното становиште и во искажувањата што ги коментиравме – во разгледаната фаза на Климента од неговата похвала на солунските браќа, како и во Храбровата апологија.

И така, задржувањето на глаголицата, спротивно на она што било решено на соборот, претставува една од најважните карактеристики на Охридската книжовна школа, на книжовниот круг околу Климента и Наума. Но не е тоа и единствена нејзина карактеристика. Оваа школа се одликува воопшто со подоследно продолжување на кирилometодиевската традиција, со подоследно придржување до наследството на Кирила и Методија, отколку што може да се рече за Преславската школа, формирана во Источна Бугарија, во средиштето на бугарската држава. Имено, во Симеоновата епоха не само што е извршена реформа на азбуката, ами е извршена и извесна ревизија на *кирилometодиевскиот* превод на Св. Писмо. Таа ревизија се согледува во спорадичната или подоследно спроведената замена на некои зборови во тој превод, како и во една интервенција во редакционен поглед, изразена во тоа што се некои места на преводот сообразувани наново со грчкиот текст и предавани буквално спрема него. Заменувањето на извесни зборови со други, што се чувствувале пообични во книжовната преславска средина, е една појава сосем разбирлива, особено кога ќе се има предвид фактот, потцртуван од Е. Георгиев, дека во таа средина извесна писмена дејност се развивала и пред пренесувањето и усвојувањето на кирилometодиевските книги. Навиците стекнати во употребата на дадени зборови, низ спомнатата писмена дејност, морале во одредена мерка да го укажат своето влијание и врз лексиката на преводот на светите книги, наследени од Кирила и Методија. Освен тоа, можело да бидат заменувани и извесни македонизми и панонизми со зборови што им биле својствени на бугарските говори. Што се однесува до интервенцијата

во самиот текст, до она сообразување со буквата на грчкиот оригинал, таа е оценета заправо како расипување на кирилметодиевскиот превод, кој се одликува со послободен пристап кон грчкиот текст и послободно предавање на извесни места, сообразно со својствата на словенскиот јазик. Оваа оценка е навистина точна во примената на конкретни случаи, но се чини дека досега не се земал предвид еден доста важен факт: дека во таа можност да се предаваат побуквално грчките споеви е сепак изразен и повисок степен на развојот на словенскиот јазик имено како литературен, и дека она што можеби многу несмасно би звучело по словенски при првобитното преведување, кога допрва се создавал писмениот јазик, во следната епоха можело и добро да се вклопува во стилот на изградениот книжовен јазик.

Додека вакви подновувања, и од споменатите причини, се вршеле во Преславската школа, Охридската школа се придржува верно до кирилметодиевскиот превод, па ни е во текстовите што произлегуваат од неа запазена поголема архаичност и во јазикот и во одликите на самиот текст.

Не можеме овде да се задржуваме подробно на лексичките разлики меѓу македонските и бугарските стари текстови, ами ќе се задоволиме само со неколку примери. Така преславските текстови го подновуваат *ѿосѿѿѿѿѿ* со *алкаѿѿѿ*, *скрѿѿѿ* со *печалѿ*, *ѿослаѿѿѿѿѿ* со *ѿоусѿѿѿѿѿ*, предлогот *ради* со *дѣлѣ* итн. Во врска со некои вакви лексички разлики во јазикот на Климента, како претставник на Охридската школа, и на Јоана Егзарха, како претставник на Преславската школа, ќе ја приведеме само оваа интересна деталност што ја забележува В. Вондарк: „Со тоа – вели Вондарк – што кај Климента се јавува и зборот попѣ, се распознава неговиот јазик од јазикот на Јоан Егзарх бугарски, зашто овој сегде се отклонува од овој моравско-панонски збор и порадо ги употребува зборовите *чистителѣ* *свѿтительѣ*, или не го преведува зборот јереј воопшто¹⁵“. Само за еден пример како со текот на времето можеле овие лексички разлики да се намножат, ќе споменеме дека во два текста од 12 век – Охридскиот апостол, текст од Охридската школа, и Слеченскиот апостол, текст сврзан со Преславската школа, – се набројуваат во Дејанија, почнувајќи од IX глава, околу двесте места во кои имаме лексички несогласувања, настанати поради подновувања во Слеченскиот апостол. Тие подновувања се карактеристични, имено за Преславската школа.

Ватрослав Јагиќ, кој со ред свои студии, особено со студијата *Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache*, најмногу придонесе за проследувањето на двата лексички слоја во старословенските текстови, и кој нивните почетоци ги поставуваше уште во панонската епоха, подвлекува дека постариот правец целосно земено посилно се изразил на запад (во Македонија), а поновиот во Бугарија и Дакија. „За ова тврдење – вели Јагиќ – имено дека спомениците на Македонија биле во јазичен поглед, поконзервативни и дека стоеле во потесна врска со таканаречените најстари панонски, можеме сега да се повикаме на некои добро проучени македонски споменици или такви што произлегуваат од Македонија, така на Добромировото, Мирославовото и Среќковиќевото евангелие. Во сите тие текстови се пазат многу „панонски“ зборови, многу „панонски“ конзерватизам¹⁶“.

¹⁵ Посоч. дело. с. 88.

¹⁶ *Entstehungsgeschichte*, 1913. с. 267.

Јагиќ укажува и на моментот дека влијанието на најстарите бугарски и македонски текстови се ширело во одредени правци во другите словенски земји. „Едната група (источната) – заклучува Јагиќ – важеше како извор за Русија, другата (западната) за Србија и Хрватска..¹⁷“.

Резултатите од лексичките изучувања на Јагиќа и неговите ученици во споменатиот правец се користат и добро можат да послужат при иследувањата на историјата на одделни ракописи или одделни творби од старата словенска писменост. Тие резултати, на пример, ги применува С. М. Куљбакин во иследувањето на хомилиите во составот на Клоцовиот и Супрасалскиот зборник. Во врска со преводите на хомилиите Куљбакин вели дека „...мора да претпоставиме, прво, дека тие преводи на хомилиите се направени при крајот на 9 или во почетокот на 10 век и, второ, – треба да се претпостави дека постоела конзервативна книжевна школа, и тоа, веројатно, негде на македонски терен. Можеме со голема веројатност да ја сврзуваме оваа македонска книжевна школа со дејноста на ученикот на Кирила и Методија, – на Св. Климент и на неговите соработници. Од друга страна има хомилиии во словенскиот превод што ѝ припаѓаат на една друга школа, и тоа на источната – Преславската. Во овие хомилиии среќаваме нови лексички, а и граматички особини. Тоа можат да бидат или самостојни преводи од грчки, или пак преработка на постари преводи – на македонската школа¹⁸“. Ке дадеме овде уште еден пример. Излегувајќи од лексичките особености на Беседата против богомилите од Презвитер Козма, францускиот славист Андре Вајан заклучува дека јазикот на Козма е подновениот источен старословенски. „Г. Трифонов – забележува Вајан – дава еден аргумент за источното а не, како што сака тој, за македонското потекло на трактатот кога тој укажува на употребата на зборот *пастоухъ* „pasteur“, редовна во однос на само еден пример на *пастъръ*: ние наоѓаме сосем исто во Супрасалскиот, зборник на текстови составени или собрани во Источна Бугарија, дваесетина пати *пастоухъ* и само еднаш *пастъръ*, збор на првите македонски преведувачи, за *пастоухъ*¹⁹. Се разбира, дека не е само овој еден пример приведен кај Вајана во полза на неговиот заклучок дека јазикот на Козма е сврзан со онаа варијанта на старословенскиот јазик што се употребувала во Бугарија, во кругот на т. н. Преславска школа.

По сето кажано станува јасно дека и по својата приврзаност кон глаголицата и по својата верност кон делото на Кирила и Методија воопшто, Климентовата школа се изделува со своја јасно оцртана физиономија. Со напорите на Климента и на неговите соработници глаголицата, отфрлена како државно писмо, успеа сепак за подолго време да фати корен во Македонија. Таа е кај нас и еден век по смртта на Климента во полна употреба, како што покажуваат македонските текстови од крајот на 10 и од 11 век – Асемановото евангелие, Синајскиот псалтир и еухологиј и др. Меѓутоа, иако по ред траги можеме да видиме дека и сè до 13–14 век имало кај нас луѓе што ја знаеле Кириловата азбука, таа сепак бидува надвладана од кирилицата. Познато е дека Самуиловата плоча од 993 г. е пишу-

¹⁷ Evangelium Dobromiri II, 1898, с. 111.

¹⁸ Лексичке студии. Глас 182, 1940, с. 3.

¹⁹ Le traité contre les Bogomiles de Cosmas le prêtre, 1945, с. 37.

вана со кирилица. Дали и ова изместување на глаголицата во Македонија било сврзано пак со некаква нова интервенција, не ни е познато. Но не треба да забораваме дека традицијата да се пишува со грчко писмо по словенски била сигурно доста јака не само во Бугарија, ами и во Македонија. Таа можела да припомогне за истиснување на глаголицата и од нашата земја. Кон 12 век кирилицата и кај нас се јавува веќе како азбука на нормалната употреба. Ова заменување на глаголицата не оди заедно и со напуштањето на архаичните особености на кирилородниот јазик, запазени во македонските текстови. И во текстовите од 12 век, како што се Добромировото евангелие и Охридскиот апостол, како и во уште поновите текстови се чува во основата јазичното наследство на Охридската школа. Ова не значи дека и во македонските текстови нема извесни подновувања, дека нема и вкрстувања со преславските текстови, настанати поради една или друга причина²⁰. Меѓутоа, печатот на дејноста на Климентовата школа, во тесна поврзаност со најстарата кирилородниот јазик традиција, останува траен во нашата средновековна писменост. Многу е интересно забележувањето, направено веќе од Облака и Јагиќа, дека таа стара глаголска традиција била восприета од богомилите. Се согледува тој факт особено јасно во тоа што босанските богомилски текстови дури и од почетокот на 15 век покажуваат траги на глаголски оригинали и придржување до јазичните редакциони особености на текстовите од архаичната Охридска школа, така што дури по својата архаичност ги надминуваат и многу порано пишувани текстови во Бугарија. Ова не е никако чудно, кога ќе се знае дека движењето на поп Богомил се засилило во 10 век имено во Македонија. Апостолските книги употребувани од македонските богомили, а тоа биле книгите што ги ширела Климентовата школа, биле пренесени и во Босна, и природно дека тие, поради изделеноста на богомилите, не можеле да бидат засегнати во поголема мерка од подновувањата што станувале во книгите употребувани од православната црква, ами се предавале во својот архаичен облик по традиција во богомилската средина.

Делото на Кирила и Методија, жилаво брането во Моравија, како што гледаме, жилаво се бранело во неговата целокупност – пред сè во поглед на задржувањето на глаголицата – и по идејето на нивните изгонети ученици на Балканот, во тогашната бугарска држава. Како некаков завет пред великите учители да им ја налагал на Климент и Наума должноста да не се откажат од нивното писмо, ами со сите сили да настојуваат да им го предадат на поколенијата.

²⁰ За ова поопстојно се говори во мојата работа за Вранешничкиот апостол, која излезе како втора книга во серијата Стари текстови што ја издава Институтот за македонски јазик во Скопје.